

KAPITTEL 6

To-kyrs industriarbeidarar

Mellom bygd, bedehus og fagforening

Andreas Hompland

Forholdet mellom Guds vilje og Mammons krav kan rimeligvis skapa spenningar for den kapitalist som vil tena både Gud og pengar. Men truande arbeidarar slepp heller ikkje unna alvorlige dilemma. Er det Guds vilje at dei skal vera trugne arbeidsmoralistar som er lojale mot sine overordna? Er det greitt å vera fagorganisert, eller er det ein farlig veg som kan føra inn i klassekamp og bort frå saligheta?

For å belysa dette har eg vendt tilbake til magistergradsavhandlinga mi i sosiologi frå 1975 og seinare bearbeidingar av delar av materialet derifrå.⁵⁷ Det handlar om ein tøff arbeidskonflikt ved A/S Trælandsfos Træsliperi i heimbygda mi, Kvinesdal. Sjølv fabrikken låg ved fossen på Træland noen kilometer oppe i dalen, og det gjekk taubane derifrå til utskipingshamna i Lervik ved fjorden. Det var kring 180 tilsette totalt, 130 av dei faste. Streiken varte frå 1. mai til 15. desember 1925, med mye uro, streikebryteri og statspoliti. Kvinesdal var tilsynelatande ein arena i den klassiske klassekampen mellom arbeid og kapital. Noe av det som trigga meg, var at fortellinga om desse dramatiske hendingane ikkje var ein del av det felles bygdeminnet. Derfor

57. Avhandlinga har eit detaljert noteapparat som eg viser til. Sitata i artikkelen er utsegner frå informantintervju. I tillegg til detaljerte samtaler med gamle arbeidarar, bygger avhandlinga på samtidige aviser og trykte og utrykte kjelder som likningsprotokollar, valprotokollar, folketellingar, årsberetningar frå Norsk Papirindustriarbeiderforbund (NPF) og Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (AFL), korrespondanse i arkiva til NPF, Justisdepartementets politikontor og Riksmeklingsmannen, Norges offisielle statistikk (NOS), materiale om arbeidslønningar, jordbrukstelingar og matriklar. Det ville vera feil å unnlata å nemna eigen lokal- og personkunnskap som ein viktig faktor i innsamling og vurdering av stoffet.

prøvde eg å driva mentalitetshistorie for å få tak i kordan dei som streika, hadde det med lokalsamfunnet og inne i hovuda sine. Men før eg går inn i det, må eg dra opp scene, bakgrunnsteppe, dramaturgi og aktørar, situera denne streiken i stad, tid og mentalitet. For ein begivenhet eller ei hendingsrekke må alltid forståast og tolkast i sin historiske og sosio-kulturelle kontekst.

Kvinesdal 1925

Kvinesdal i 1925 var ei tradisjonsprega bondebygd med små bruk som knapt var til å leva av, så yrkeskombinasjonar var meir regel enn unntak. Det mest attraktive lønnsarbeidet var på fabrikk, men der kunne drifta vera ujamn – avhengig av konjunkturar og vassføringa i elva.

Ein vanlig livsdraum, særlig blant ungdom, var å reisa til Amerika, og helst til Brokklyn som bygningsarbeidar. Ikkje som utvandrar, men som langpendlar. «Hjemvendte norsk-amerikanere» var ein tung kategori i folketellingane.

Ved kommunevala sto bygdelistene sterkt, men ved stortingsvala var det tungt og moderat Venstre-land, i det som levde vidare som Røiseland-Venstre etter krigen. Då Venstre sprakk i 1972, fylte Kristelig Folkeparti tomromet. Seinare rykka Fremskrittspartiet og Høgre tungt inn, og Arbeiderpartiet nærma seg landsgjennomsnittet.

Små bruk utan småbrukarar

Dei som arbeidde på tresliperiet og hadde ein liten jordveg og eit par kyr i tillegg, var «gaardbruger» i skatteprotokollar og på lister ved kommunevalet. Då noen av dei prøvde seg i lokalpolitikken på eiga hand, kalla dei seg «Vesterdalens Bondeparti». Det var først då anleggsarbeidarane på Sørlandsbanen bygde Folkets Hus, rigga til eit levande arbeidarpartilag og skjerpa retorikken, at industriarbeidarar med to kyr blei døypte om til småbrukarar. Den einaste markante sosialisten i bygda, Sivert Hunsbedt, hadde alltid vore «gaardbruger» på lista til kommunevalet, ettersom han hadde noen mål jord. På stortingsvallista, derimot, var han «smed». Småbrukar rakk han aldri å bli.

I dalstrøka innafør på Sørvestlandet var det mest bare små og like små bruk, men ingen var småbrukarar. Den som eigde ein mole matrikulert jord, var gardbrukar, same kor få mål eller kyr han hadde, og uansett kva han eigentlig gjorde for å leva. Statistisk kunne dei passa inn i kategorien, men å oppfatta seg som «småbrukar» var og blei verande eit signal om kva ein høyrde til politisk, og småbrukarrørsla sto aldri gjennom på Sørvestlandet.

Bedehusas lærdom

Kvinesdal i 1925 var ei bedehustung bygd med minst eitt hus i kvar skulekrets – eller to, dersom det var pinsevennar der. Kristendommen var ein streng pietisme med sterkare føringar frå Lars Oftedal enn Hans Nielsen Hauge. Det preget var styrkt av kraftige vekkelsar etter hundreårskiftet. Det sette skarpe skille mellom synd og frelse, også i daglige gjerningar: Enten var du innanfor eller utanfor, og det var ingen plass imellom, for det kunne ta oppmerksomheta bort frå «det ene nødvendige».

Eg skal ikkje gå djupt inn i teologien her, for då kjem eg til å gå meg vill. Eg held meg til religionslæraren min på realskulen. Av han lærte eg om *adiafora*, for slik eksegerte han 1 Kor 6,12 av religionsstiftaren Paulus: «Alt hev eg lov til, men ikkje alt gagnar»:

På den eina sida he du dei tingan som æ rette og gode. Og på den andre sida dei tingan som æ vonde og stygge og syndige. Og så æ det dei tingan som æ imøllom, og som i seg sjæl verken æ av det vonde hell av det gode. Men ettersom ein aldri kan vera sikker, så æ det best å holda seg vekke frå dei tingan au, for ein kan aldri veda ko dei kan føra med seg.

I ettertid har eg hatt stor glede av denne utlegginga i forståelsen av bedehusfolkets forhold til film, spel, drikk og dans og annan styggedom. Og også til alt anna verdslig, som kunst, idrett, politikk, lagsarbeid og fagorganisering.

Frå barndommen har eg eit klart minne om Teodora frå bedehuset sitt syn på desse sakene, i eit konkret og jordnært spørsmål. Det var to butikkar i den vesle stasjonsbyen: Handelslaget, som var eit samvirkelag, og ein privat kjøpmann som heitte Simon. Korfor gjekk Teodora haltande og tungt

berande frå huset sitt ved Handelslaget til Simon ein halv kilometer unna? «Dæ æ jysom det fye sånn velsignelse med dæ en kjøbe hos Simon.»

Simon var ein av dei eldste som bestyrte bedehuset Broderheimen og dreiv søndagsskulen. Derfor hadde Teodora rimeligvis stor tillit til Simon fordi han var ein truande og dermed truverdig som ein av «våre». Men det var også noe meir som låg under, noe med medlemskap og stempel i boka og handlelappar som ga presentar, for bedehusfolket hadde ein djup skepsis til kooperasjon og annan verdslig organisering som kunne føra ein bort frå Guds veg. Var det ikkje noe farlig med dei lappane? Bar dei ikkje Dyrets merke og var eit endetidsteikn? I alle fall var det best å vera på vakt mot Antikrist, for som det heiter i Johannes' åpenbaring (Op 13,7): «Og ingen kan kjøpa eller selja utan å ha dette merket: namnet på dyret eller det talet som svarar til namnet».

To lesestykke

Andreas R. Hompland var lærar i bygda og kretslesar i Den Indre Mission. I 1908 hadde han gitt ut ei samling «kristelige fortællinger» som blei mye brukt til oppbyggelse i heimar og på bedehus. Den forfektar gudsfrykt med arbeidsomhet og nøysomhet. Arbeidet er eit kall og ei plikt, og lediggang er av det vonde, for då ligg synda på lur og lokkar med verdslige gleder. Det er ikkje mulig å tena to herrar, og det gjeld å vera på vakt, for nådetida kan vera kort. Størst og først er «troen»; den er «det ene nødvendige» og den betaler seg – både som evig salighet i det neste livet og som belønning i det dennesidige. Trua er eit inderlig forhold til Frelsaren, men den må også visast fram for andre gjennom gode gjerningar, evangelisering og forbønn. Ei av fortellingane er om ein son som trassar moras bøner og formaningar og reiser til Amerika for å sleppa unna den strenge kristendommen. Mora må slita hardt, men ho sluttar aldri å be for han. I Amerika går det han ille, men til slutt kjem han heim att, blir frelst og ein skikkelig arbeidskar. Hans Seland frå grannebygda Nes var bondehøvding og diktar med ein stor lesarkrins lokalt. Han skreiv mest om bondefamiliane sitt dagligliv, deira slit og strev og gudsfrykt. Men ei bok skil seg ut: *Arbeidsmann* frå 1922. Den odelslause bondesonen Stein Lunden fekk seg arbeid på fabrikk og var ein trugen arbeidar. Men når det gjekk mot vår, fekk han alltid hug til å grava i jorda. Då han fekk kjøpt seg ein mole jord, blei han lykkelig og «hadde

fenge ein glytt inn i dulde heimar. Heile tilværet fekk ei høgare tyding». Stein hadde vore innskriven i fagforeninga då han ei kort tid arbeidde i Stavanger, men han var ingen ihuga medlem. Dessutan tykte han det blei for dyrt, så han melde seg ut då han fekk arbeid på fabrikk i heimbygda. Han fann det tryggast å halda seg borte frå alle sekter, enten dei var adventistar, kommunistar eller mormonar. Då det dukka opp ein agitator som «braut paa svensk og austlandsk», heldt både Stein og dei fleste andre seg unna. Likevel kom det til uro mellom arbeidsfolket, og noen av dei unge organiserte seg og gjekk til streik. Då Stein, som var blitt maskinmeister, ikkje ville vera med, kasta «rampen» stein mot huset hans. Men han ansa dei ikkje, gjekk bare rolig forbi streikevakta som om ingenting hadde hendt. Etter små fjorten dagar braut streiken saman: «Daa sprang dei yver kvarandre og bad seg inn att. Dei fleste fekk att arbeidet. Men dei framande laut fara sin veg. Soleis enda den saga» (Seland s. 145).

Stein kunne langt på veg vera samd med sosialistane når dei kravde at arbeidarane måtte få betre kår. Men det var dette med «streik og galenskap» som ikkje var noe for Stein og

dei gamle som hadde vore med fraa fabrikk tok til for lenge sidan. Dei hadde havt si utkoma her, og var helst godt nøgde ... Dei hadde ikkje hausane sprengde av allskyns halvmogne lærdomstruer. Dei gjorde si plikt og fekk si løn, so var den handelen oppgjord. Sume var velstandsfolk. Dei saag etter sitt og hadde nok aa triva til om eitkvart kom paa. Soleis hadde dei lært i sin ungdom. Heiders karar var dei (Seland s. 91–92).

«Skulle so gale henda ein gong at fabrikk kom i naud, so vilde dei vera med paa eit tak so han kom seg paa føter att. Her hadde dei heimane sine, og fabrikk var 'deira' fabrikk» (Seland s. 148). Stein gjekk heim i djupe tankar den kvelden det var slutt på streiken:

Heilen glødde. Paa ny kjende Stein seg vismann og sjaaar. Syner opna seg. Kvi var alle dei gamle arbeidarane so nøgde med sitt? Dei aatte kvar sitt eige hus og sin eigen jordlapp. Og naar dei stelte med sitt eige, var dei herrar; daa raadde *deira* vilje. Og for aa ha dette i fred stræva dei viljugt og ærleg i fabrikketidi; det laag som ein søt løyndom attum møda. (Seland s. 92–93)

Streiken

Ein streik i denne lokale og mentale konteksten måtte bli noe anna enn den approberte fortellinga om industriproletariat og fagorganisering i klassekampens harde tider. Her var streiken planta inn i eit delvis førmoderne lokalsamfunn i ei brytingstid, med bondebygda og bedehuset som ein del av ramma.

Frå lønn til prinsipp

Det starta som ein lønnskonflikt. Trælandsfos-arbeidarane tente bare to tredelar av det som var vanlig i papirindustrien. Men det var prinsipielle spørsmål som gjorde at det trakk ut med å koma fram til ei løysing. Det sto om foreningsretten. Arbeidarane hadde vore uorganiserte til noen dagar etter at dei gjekk til streik. Då blei foreninga akseptert av Papirindustriarbeiderforbundet (NPF), slik at dei streikande fekk ordinært streikebidrag. Etter ei tid gjekk bedriftsleiinga med på å heva lønna på vilkår av at arbeidarane gjekk ut av fagforeninga. I siste fase av streiken, då både Justisdepartementet og meklingsinstitusjonen var inne i bildet, sto striden om kva som skulle skje med dei arbeidsvillige som hadde kome til bedrifta under streiken.

Dei første fire–fem månadene gjekk det rimelig stille og rolig for seg. Det var lite vatn i elva, låge masseprisar og dårlig tilgang på virke, så direktøren hadde ikkje stor interesse av å få drifta i gang att. Arbeidarane ville jo ha blitt permittert uansett. Nåfekk dei streikebidrag, og dessutan var det tid for slått i jordbruket.

Omskiftet kom då bedrifta ville setta slipesteinane i gang att utan å ha kome til forståing med dei streikande. Då begynte eit rabalder som førte Trælandsfos-konflikten til førstesidene i osloavisene. I *Arbeiderbladet* handla det om at direktøren skaut med skarpt etter streikande arbeidarar, mens *Morgenbladet* melde om at huset til fabrikkbestyraren blei bombardert med stein. Det kom statspoliti til bygda for å sørga for ro og orden, for det var stadige episodar mellom streikande arbeidarar og arbeidsvillige streikebrytarar som kom austfrå.

To-kyrs industriarbeidarar

Desse ytre trekka kunne tyda på ein klassisk konflikt i arbeidskampanes harde år. Det var det ikkje. Det var ikkje medvitne proletarar som streika; det var bønder. Det var ikkje klassesolidariteten som bar streiken; det var bygdekjensla. Det var ingen rein klassekamp som blei ført, men ein kamp mot utanbygds inntrengarar som kom som politi og streikebrytarar.

Meir enn tre fjerdedelar av dei som arbeidde på Trælandsfos, var knytta til jordbruket. Enten hadde dei eigen gard, eller så var dei ugifte søner som budde på familiebruket. Dette trekket ved arbeidsstokken var blitt meir og meir typisk gjennom dei femten åra fabrikk hadde vore i drift. Arbeidarane var blitt bygdfiserte og bondifiserte. I 1925 var nær 90 prosent av dei som arbeidde på Trælandsfos, fødte i Kvinesdal og hadde vakse opp i bygda. For dei som kom utanfrå og blei verande, var det eit helt avgjerande fellestrekk: Dei hadde gifta seg med kvinner frå bygda. Det var bufaste og stabile arbeidarar som gjekk til streik 1. mai 1925.

Dette bildet dekkjer likevel over at det var ein ikkje liten gjennomtrekk av arbeidarar. Dei som kom utanbygds frå og ikkje la seg til familie, blei bare verande kort tid: «Dæ va få tereisande som kunne gje seg te nå dæ va så dårlig betalt som dæ va.»

Mange av unggutane frå bygda slutta også etter kort tid, sjøl om dei hadde det økonomisk levelig: «Me som va ungdara og budde heima, greide okke godt å hadde inga naud.» Når dei likevel slutta på fabrikk, var det for å gjera «det normale»: Reisa ein tur til Amerika for å skaffa seg økonomisk grunnlag for å kunna ta over eit bruk og tilpassa seg bygdas levemåte, gjerne som to-kyrs industriarbeidarar. Det var eit bygdeideal: «Dei som hadde ein liden gard å et par molkekjynna å nogen saue å ein jorpleåger, dei hadde dæ duelig å sad godt i dæ.»

Men dei sat godt i det bare så lenge dei kunne halda oppe kombinasjonen. Som gardbrukarar hadde dei lite å fara med, så små som jordlappane var. Utan jord og utanfor bygda ville dei ha vore industriarbeidarar på line med andre industriarbeidarar og proletarar. Deira solide posisjon var avhengig av den kombinasjonen dei hadde der og då. Derfor galdt det å halda fast på fabrikkarbeidet og ikkje setta noe på spel. Når lønna var låg og arbeidet sesongprega, betydde det at ein måtte satsa meir på gardsdrifta. Ein kunne vera misnøgd med fortienesta på fabrikk, særlig når ein visste

at dei tente betre andre stader, men det var trass i alt den som gjorde at dei to-kyrs industriarbeidarane var økonomisk betre stilt enn dei fleste andre i bygda.

Annleis var det for fabrikkarbeidarar som var familiefolk utan tilleggsinntekter eller mat frå eige bruk. Dei var bundne til bygda, men utan å ha del i dei fordelane som dei to-kyrs arbeidarane hadde av sin plass i bygda gjennom gard og familie: «Når ein ikkje hadde noge ant på sida, hadde ein dæ kjasse. Då va dæ bara så vidt ein kunne hytta seg.» Det var frå denne siste gruppa initiativet til streiken blei tatt. Det var slike folk som sat i styret i foreninga, og det var dei som dreiv streiken. Men dei var i klart mindretal og kunne ikkje halda det gåande utan at den største gruppa av streikande, to-kyrs arbeidarane, stadig var villige til å vera med. I tillegg måtte dei ha bygdefolk i ryggen, og det var det dei to-kyrs som var garantistar for. Arbeidarkollektivet var avhengig av bygdekollektivet som moralsk fellesskap.

Bonde mellom sambygdingar

To-kyrs arbeidarane var bønder og bygdefolk i tankar, ord og gjerningar. Dei var bønder av tradisjon og erfaring, og dei var definert som bønder av sambygdingane. Fabrikkarbeidet var noe som kom i tillegg. Det å vera vaksen kar og familieforsytar utan ein gardlapp i tillegg til fabrikkarbeidet var unntaket, slik bygda såg det. Slike folk hadde ikkje bygda noen klar kategori for; deira situasjon blei fortstått som midlertidig. Enten var dei bare på gjennomreise i bygda som industriarbeidarar, eller så var det bare ein overgang til dei fekk seg jord og ku. Det var to-kyrs arbeidarar bygda ville ha, og det var slike bygda hadde ein sosial plass og ei rolle for. For sambygdingar og bønder var andre måtar å tilpassa seg fabrikkarbeidet på ein anomali.

Dei to-kyrs industriarbeidarane visste bygda kvar ein hadde. Dei var fødte og oppvaksne der og sto godt planta i bygdas sosiale mønster med dei allmenne bygdeverdiane som ballast. Til gjengjeld kunne dei rekna med å ha bygda i ryggen så lenge dei tedde seg som gode bygdefolk. Å vera to-kyrs industriarbeidar var derfor ikkje bare ei økonomisk tilpassingsform; det var også ei sosial og moralsk. Å vera to-kyrs industriarbeidar var å

vera bonde mellom bønder og bygdemann mellom sambygdingar. Det var å tenka som god kvindøl, ordlegga seg som god kvindøl og handla som god kvindøl.

Slavekontrakten

Nær 90 prosent av dei som arbeidde fast eller lausare ved fabrikk, var med i Trælandsfos Arbeiderforening, Avd. 114 av NPF. Dei tolv faste som sto utanfor, var ikkje til å rikka, verken med lokking eller trugsmål. For noen av dei hadde det med Gud å gjera, for andre med ei ugrei forhistorie:

I 1913 fekk dei organiserte papirindustriarbeidarane eit dyrtidstillegg på 25 øre i timen og kom opp i ei normallønn på mellom 3,50 og fire kroner dagen. På Trælandsfos tente dei tre kroner skiftet, slik dei hadde gjort sidan bedrifta kom i gang i 1910. Nå meinte dei det var på tide med 25 øre meir, og det var på tale å stifte fagforening. Men det blei til at det blei sett opp ei «liste» som den uformelle tillitsmannen Lars i Hagane gjekk til direktør Boe med. Han gjekk med på kravet, men stilte som vilkår at arbeidarane lét vera å organisera seg. Alle dei som jobba ved tresliperiet på Træland, skreiv under på ei «slavekontrakt» som blei brukt som eit skrekkens døme på den politiske venstresida:

Desuden tilpligter og garanterer jeg mig til ikke at melde mig ind i nogen fagforening eller lignende institution. Skulde jeg mot forventning indtræde som medlem av en saadan forening, forpligter jeg mig straks, uden opsigelse, at slutte mit arbejde.

Ved utskipingshamna og lageret i Lervik ville dei ha både 25 øre og forening, så dei organiserte seg som avdeling 129 av Norsk Arbeidsmandsforbund, for dette var før papirindustriarbeidarane hadde sitt eige forbund. Det blei oppseiingar, lockout og blokade, men kampen førte ikkje fram, og foreninga braut saman etter noen månader. Delvis fordi arbeidet gjekk for fullt ved sliperiet, delvis fordi det strøyma på med arbeidsvillige bygdefolk, og delvis fordi stadig fleire kraup til korset og skreiv under på direktør Boes slavekontrakt.

Under streiken i 1925 var det seks mann i Lervik som hadde bitre erfaringar frå 1913 og verken ville organisera seg eller streika. Under streiken blei dei sett til reparasjonar og anna førefallande arbeid.

Dei kristelige

Ved sliperiet på Træland var det ingen av dei gamle arbeidarane frå bygda som hadde arbeidd under streiken. Likevel var det seks mann som ikkje ville melda seg inn i ei fagforening som sto tilslutta forbundet. Det var «dei kristelige». Noen av dei frykta dette farlige med «Dyrets merke», for dei organiserte fekk kvitteringsmerke i fagforeningsboka.

Ikkje alle dei seks ville gå så langt, men dei tykte likevel ikkje det var tilrådelig å slutta seg til foreninga. Ein av dei svarte slik då han blei fotgått for å melda seg inn: «Om dæ e rett hell galt, veid eg ikkje. Men eg æ ein troende mann; derfor kan eg ikkje vera med på det.» Utover det teologiske var det frykt for kommunisme og sosialisme, men også eit spørsmål om rein sømd som spøkte i bakgrunnen. Dei kristelige tykte det følgde så mye ukjurskap, fyll og spetakkel med foreninga og streiken at dei for si samvit-tighets skuld ikkje kunne vera med.

I Kvinesdal i 1925 var det sjølsagt at eit slikt standpunkt måtte respekterast. Dei kristelige hadde ingen økonomisk fordel av standhaftigheta si – tvert imot: Når dei var uorganiserte, fekk dei ikkje streikebidrag. Derfor blei det heller ikkje øvd vidare press for å få dei med i foreninga. Ein av streikeleiarane ga dei dette skussmålet: «Personlig er disse menn elskverdige mennesker, hvis mangel på forståelse for fagorganisasjonens betydning man bare må beklage.»

Dei «elskverdige» som for si bare kristentru ikkje kunne vera med i foreninga, ville likevel ikkje gjera noe gale for dei andre. Eit par at dei baud seg til å seia opp, men det meinte dei organiserte var unødvendig. I staden foreslo dei for dei kristelige at dei stifta si eiga forening, og det gjorde dei, med Lars i Hagan i spissen. Dei skulle betala kontingent til ein eigen streikekasse for å ha noe i reserve ved andre høve. Det var deira måte å visa solidaritet på.

Innanfor og utanfor

Etter ein innbitt kampfase med direkte konfrontasjonar utover seinhausten, kom det til avtale, og streiken blei avslutta 14. desember 1925. Då hadde forbundet og meklingsinstitusjonen vore aktive, kommunestyret hadde prøvd å blanda seg inn og mana til fred, og sjølvaste Riksmeklingsmannen var på plass i Kvinesdal.

Lønnsvilkåra var ikkje noe problem. Kravet som blei fremma 5. mai, hadde vore på to kroner meir per skift eller dag, og dei fekk ei krone. Men i mellomtida hadde prisar og kostnader falle, så reallønnsauken var faktisk høgare enn det opprinnelige kravet.

Sluttstriden sto om dei arbeidsvillige streikebrytarane. Direktør Boe ville helst behalda alle, mens foreninga helst ville bli kvitt alle. Det litt kronglete kompromisset gjekk ut på at bedrifta straks skulle ta inn att 40 av dei gamle arbeidarane og seia opp dei fleste som var tatt inn under streiken, slik at bare 18 av dei var igjen på Træland og 16 i Lervik. Dessutan skulle dei gamle arbeidarane ha fortrinnsrett når det blei bruk for fleire.

Dei ivrigaste streikarane var lite glade for forliket. Det gjekk greitt med dei 16 i Lervik, for dei fleste av dei var bygdefolk. Verre var det med dei 18 «austlendingane» på Træland. Men formann Bratvold i NPF meinte at det ikkje var mulig å koma lenger, og han fekk overtalt dei motvillige med denne argumentasjonen: «Han spurte om me visste koss dæ va å fanga reva. Det va å venta utanfor hiet å ta ungan ein ette ein nå dei kom ud. Å me visste godt koss dæ va å fanga reva, så me godtog forliget.»

Revejakt og avbikt

Bedrifta gjorde eit forsøk på å bruka dei arbeidsvillige som forhandlingskort. Våren 1926 gjekk foreninga med på ein lønnsreduskjon på 72 øre dagen, noe som var mye mindre enn nedslaget i den nasjonale hovudtariffen, som dette året blei fastsett ved voldgift etter streik og lockout. Trælandsfos-arbeidarane hadde då ei daglønn på 10 kroner mot 10,40 i papirindustrien elles; aldri hadde dei vore nærare tarifflønn.

Men direktør Boe hadde også foreslått at dersom foreninga gjekk med på å redusera skiftlønna med 28 øre til, så skulle bedrifta seia opp tre utan-

bygds menn som arbeidde i Lervik. Det ville ikkje foreninga, for dei organiserte hadde andre metodar for å kvitta seg med dei tre.

Det gjekk ikkje lang tid etter streiken før revejakta på streikebrytarane var i full gang, både med forhandlingar, personlig press og meir direkte aksjonar. På Træland blei forholda så umulige at alle dei som hadde begynt under streiken, måtte gje opp etter bare noen månader. Dei få som heldt ut, blei overflytta til Lervik, der det var mindre farlig å vera. Der blei det brukt meir indirekte aksjonar for å sikra seg mot streikebryteri i framtida. Med overtalingar, lovnader og trugsmål var det etter kvart åtte som gjekk med på å gjera «avbikt» offentlig. Dei betalte ei mulkt til foreninga og skreiv under på dette formularet: «Undertegnede beklager herved at jeg under konflikten (streiken) ved Trælandsfos i 1925 utførte streikebryterarbeid, og jeg lover for fremtiden ikke at befatte mig med denslags skiddent arbeide.» Dette blei følgt opp med denne erklæringa frå Trælandsfos Arbeiderforening, signert av «E. Karlsen, formand»: «I henhold til foranstående meddeles at ovennævnte er optat som medlem av vor forening og blir at betragte som god kamerat for eftertiden.»

Bare ein av dei «4 gamle arbeidere, som er tilhørende bygden» gjorde avbikt. Men dei tre andre fekk også halda fram utan særlig uhugnad. Det hadde foreninga akseptert på eit masse møte under streiken, og det hadde kommunestyret oppfordra til. Det avgjerande var at dei ikkje hadde begynt under streiken, og at dei var bygdefolk. Dessutan hadde dei «ikkje fengje gjort noge særlig gale så lenge sliberiet sto ligavel». Slik kunne det i alle fall seiast etterpå, når ein likevel måtte akseptera dei.

Eit års tid etter at revejakta begynte, var det bare att ein av dei som hadde kome utanbygds frå under streiken. Også han skreiv under på at han aldri skulle opptre som streikebrytar meir. Han blei faktisk formann Karlsens «trufaste våbendragar». I mellomtida var han blitt gift med ei gardjente frå bygda og hadde overtatt garden. Snart blei han ein velvyrd mann i bygda, med mange kommunale tillitsverv.

Dei lokalforente

Foreninga måtte også koma til ei ordning med dei som «av religiøse grunde» ikkje kunne organisera seg. Under streiken hadde dei danna ei

slags forening for seg sjøl. Etter tumultane og «ukjurskaben» under streiken var dei kristelige endå meir skeptiske til å organisera seg:

Me spurte Nuland, som va kasserar, om han tykte dæ ville ha vore rett av okke å gå mæ når me ville vera kristne. Gjekk dokke fint fram? spurte me. Å han måtte gje okke rett i at dæ hadde dei ikkje gjort. Så om dæ ikkje hadde vore for alt spetakkelet, om dæ hadde gjenge rolig å fint for seg, så kunne sikkert nogen a okke ha vore mæ.

Men ei løysing måtte det bli. Kristelige bygdefolk kunne ikkje pressast til å slutta, og foreninga ville ikkje godta uorganiserte. Det enda med at ordninga frå streiken blei formalisert. 23. august 1926 underteikna Trælandsfos Arbeiderforening ved formann Karlsen og kasserar Nuland ein «overenskomst» med 13 uorganiserte med Lars i Hagan i spissen. Dei kristelige skulle betala det same til foreninga som dei organiserte, men den delen av kontingenten som gjekk til forbundet, skulle dei kristelige setta inn på sperra konto og på den måten bygga opp si eiga streikekasse.

Overenskomst

Underskrevne arbeidere ved *Trælandsfos tresliperi* som av religiøse grunde ikke ønsker at indtræde som medlemmer av *Trælandsfos Arbeiderforening* indgår herved følgende overenskomst med foreningen.

Punkt 1.

Vi vil til enhver tid stå solidarisk med de fagorganiserte arbeidere ved Trælandsfos og i Lervik og loyalt bøie os for foreningens majoritetsbeslutninger. Som garanti herfor forplikter vi os til punktlig at deponere hos Trælandsfos Arbeiderforening den for denne til enhver tid gjældende ukekontingent til forbundet – for tiden kr. 2,00 pr. uke – efter følgende bestemmelser:

- a) Hver arbeider mottar i den fælles kontrabok foreningens kvittering for det indbetalte beløb.
- b) Han får under eventuel konflikt utbetalt sine penge efter samme forsørgelses-skala som gjælder for de organiserte arbeidere.

- c) Avgår en arbeider ved døden, er hans etterlatte – dog kun hustru eller barn – berettiget til å få sig det indbetalte beløp utbetalt, dog uten renter. For den ugifte arbeiders vedkommende tilfalder pengene sønnens forældre eller den av dem som er ilive.
- d) Hvis en arbeider slutter ved bedriften for mindst 1 – et – år, har han ret til at få pengene utbetalt som i prgr. c nævnt – altså uten renter. Det samme gjælder om bedriften nedlægges.
- e) De uorganiserte arbeidere har ret til nårsomhelst hos foreningens kasserer at kontrollere de indbetalte beløps tilstedeværelse ved bankkonto.

Punkt 2.

Den kontingent som fagforeningsmedlemmerne selv yder sin egen kasse – for tiden 25 øre pr. uke – blir av de uorganiserte arbeidere indbetalt sammen med det i punkt 1 nævnte beløp og tilfalder foreningens kasse og kan således ikke tilbake kræves.

Punkt 3.

- a) Denne overenkomst gjælder fra den dag den er undertegnet og til 1 ste januar 1928. Den må opsiges med 2 – to – måneders forutgående varsel.
- b) Undlatelse av at opfylde overenskomsten medfører tap av de indbetalte penge.

I korrespondanse med forbundet brukte Trælandsfos Arbeiderforening omgrepet «de religiøses forening» eller «de lokalforente innen vor avdeling». Men ikkje alle dei organiserte var like glade for ordninga. Dei mistenkte dei kristelige for å snika seg unna: «Nogen a dei va ikkje meir kristelige enn meg, men dei trudde vel at dei kunne spare nogen penga.» Avtalen minner om det som seinare har vore kalla «tariffavgift», og ordninga fungerte godt i noen år. Dei kristelige og lokalforente betalte sin «adminstrasjonskontingent» punktlig til utgangen av 1930, men «plutselig og uten varsel meddelte de: *Vi vil ikke mer*». Grunnen var at den lokale streikekassen gjekk tom. Det hadde tæra hardt på den under ein konflikt i 1928. Då historia gjentok seg i to år etter og bedrifta sto i fire månader, blei dei kristelige snart utan bidrag, mens dei organiserte hadde forbundet si streikekasse i ryggen.

Eit par av dei kristelige gjekk deretter inn i avdeling 114 som fulle medlemmer, men resten blei ståande utanfor. Og slik den lokale situasjonen var,

hadde dei organiserte verken makt til å pressa dei inn i foreninga eller ut av fabrikkjen. Det var altså uavgjort mellom Gud og foreninga. Med bygda som linjemann.

Rasjonert medlemskap

Under streiken i 1925 og i åra etterpå hadde foreninga stridd med å få organisert alle, også laste- og lossejengen i utskipingshamna i Lervik. Men situasjonen endra seg då drifta blei innskrenka. Då galdt det å fordela det arbeidet som var mellom dei organiserte, for dersom ein var medlem av foreningas laste- og lossegruppe, hadde ein fortrinnsrett til arbeid. Når arbeidet var rasjonert, blei også fagforeningsmedlemskap rasjonert, for det var mange som sto i kø. Om det fortel eit brev frå foreninga til forbundet i 1934:

Da der nu er kommet endel arbeidere hjem fra Amerika og som forsøker på at bli innmelt i vår avdeling, men er blitt avslått, grundet det ikke er behov for flere. Når det kommer Losse båt har vi endog 8 mand for meget og som ikke kan skaffes arbeide, og der blir da som regel splid om arbeidets fordeling.

Dei heimvende amerikanarane prøvde å danna ei avdeling av Transportarbeiderforbundet og gjera krav på arbeid på det grunnlaget, men primært brukte dei eit anna og velkjend argument:

Nu tenker disse arbeidere at tromfe sig igjennem, og vil påberobe sig ret til arbeide ad den grund, at 10 mand av Lagets medlemmer er utenbygds boende. [I nabokommunen Feda]. Vi kan meddele at fleste av disse har arbeidet ved Trælandsfos siden Bedriften sattes i gang.

Under tidligare konfliktar hadde foreningas problem vore at ho hadde for få medlemmer, det vil seia at noen sto utanfor og kunne gjera streikebrytararbeid. Då problemet blei å fordela det arbeidet som var å få mellom dei stadige driftsstansane, hadde foreninga for mange medlemmer. Trass i at noen sto utanfor av religiøse grunnar, var organisasjonsprosenten i 1937 over 100 fordi det var fleire organiserte enn det var arbeid til. Foreninga ved Trælandsfos og forbundet var frå 1934 samde om kriteriet for

kven som skulle få arbeid i laste- og lossegjengen: dei organiserte. I 1925 hadde foreninga gått med på ordførarens forslag og herredstyrets vedtak om at dei innanbygds streikebrytarane skulle få halda fram. I 1934 var ikkje «indenbygds boende» lenger gangbar mynt. Det var dei organiserte med ansiennitet som kom først. I 1925 hadde bygda vunne over foreninga; i 1934 var det omvendt.

Varige spor?

Mot slutten av 1960-talet blei tresliperiet flytta til Lervik ved fjorden og nedlagt eit tiår etter. Kraftstasjonen er overtatt av Borregaard. Eit smelteverk har overtatt som den store industriarbeidsplassen i Kvinesdal.

Rolf Terje Klungland er tidligare stortingsrepresentant (DNA) og var fagforeningsleiar på smelteverket på 1980-talet. Han meiner at i hans tid må fagforeninga ha vunne totalt over Gud, for religiøse reservasjonar var ikkje noe spørsmål. Ein leiande bedehusmann var tillitsvald og sat i styret. Det var rett nok noen som ikkje ville fagorganisera seg, men det var ikkje det gudelige som sto i vegen; det var den nære koplinga mellom LO og Arbeiderpartiet.

Men Klungland kan også bekrefte eit lite spor frå dei lokalforente ved Trælandsfos. Det hadde vore ein ved smelteverket som hadde ei særordning av idiosynkratiske og religiøse samvittighetsgrunnar. Han betalte kontingent, men heile kontingenten hans blei sett i ei spesiell kasse som gjekk til velferdsformål, ikkje noe gjekk til forbundet. Ein kar på verftet på Angholmen lenger ute i fjorden hadde same slags avtale. Men dette var ein slags individuell reservasjonsrett av samvittighetsgrunnar, ikkje ei ordning med rot i eit alternativt og konkurrerande moralsk og sosialt tyngdepunkt.

Så konklusjonen må vel vera at det etter ekstraomgangar ikkje lenger var uavgjort. Fagforeninga hadde vunne over Bedehuset. Dei kristelige står ikkje lenger samla og organisert utanfor som gruppe. Bedehuset har mista si normative makt. Det indre og mørke fastland er også sekularisert.

Det allmenne i det sære

Industriarbeidarar med minst eitt bein i bondeøkonomien. Fagorganiserte som måtte tilpassa seg bygdas sosiale og moralske univers. Spesialordningar for dei gudelige. I forhold til narrativen om arbeidarrørslas harde kampar der proletarane ikkje hadde anna enn sine lenker å mista, kan denne fortellinga høyrast sær og annleis ut – noe som bare kunne henda i ein bortgøymd krok av industrisamfunnet, i dalstrøka innafor. Men slik er det ikkje. Det finst alternative fortider. I industrialismens ungdom var det mange små og større verksemder på landet utanfor dei proletære kjerneområda og utanfor dei nye og kraftkrevande industristadene. Det hadde med ressurstillgang å gjera. Men mange industribedrifter var også avhengig av rural arbeidskraft som var lite mobil, men som kunne mobiliserast i intense driftsperiodar i gruver, i skogbruk og i industri med store sesongvariasjonar. I den arbeidardemokratiske ideologien med småbruk og mangesysleri som basis var dette både normalitet og ideal. Industrien var også ei bygdenæring.

Den som har forfølgt dette mest iherdig, er nok Ottar Brox, kårkall på Norsk institutt for by- og regionforskning:

Norsk industri ble langt på vei en bygdenæring. Litt for enkelt kan vi si det slik at Norge ble industrialisert uten at økonomisk viktige trekk ved «det gamle samfunn», som sjølforsyning, ble destruert. (Brox, 2013)

Bygdeindustrien er heller ikkje bare historie. Med distriktspolitiske verkemiddel flytta mange produksjonsbedrifter på landet på 70-talet. Og om dei ikkje har flytta vidare til utlandet, så er dei der ennå. Oljealderen er på noen måtar eit nytt kapittel i ei gamal bok. Dagens plattformarbeidarar med to veker på og tre veker av har brote den næra koplinga mellom arbeidsplass og bustad, mellom likedanna og likesinna. Når dei ikkje er på jobb, lever dei sine liv med å bygga om og på huset og muren rundt, og husa deira ligg like gjerne på heimegarden som i bustadfelt. Rundt om på Sørvestlandet er det ikkje ein unormal situasjon at oljearbeidarane heng fast i heimegarden og har noen ungstutar eller 10 vinterfødde sauer som hobby. Dei held på ein måte litt fast i å vera bønder i frivekene og i hovudet. Klassemedvit er ikkje ein objektiv størrelse som spring direkte ut av posisjonen i arbeidslivet.

Folk hjelper seg som best dei kan, med det medvitet dei har. Dei to-kyrs industriarbeidarane i Kvinesdal i 1925 måtte ha fleire bein å stå på, og dei pruta med seg sjøl og andre om den røyndomen dei var ein del av, der og då. Men det er selektivt kva som passar inn og blir lagra som ein del av det felles bygdeminnet.

Kilder og litteratur

- Brox, Ottar (2013). Fattigdom og framgang: Alternative fortider? Norsk industrialisering i komparativt lys, *Norsk antropologisk tidsskrift* 03–04.
- Hompland, A.R. (samlede af) (1908). *Signallys. 100 kristelige fortællinger*. Flekkefjord: Agders trykkeri.
- Hompland, Andreas (1975). *To-kyrs industriarbeidarar i streik*. Magisteravhandling, Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Hompland, Andreas (1977). Pruting om røyndomen. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 18, 473–487.
- Hompland, Andreas (1984). *To-kyrs industriarbeidarar i streik*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Seland, Hans (1922). *Arbeidsmann*. Kristiania: Olaf Norlis Forlag.

Det gamle arkivet til Trælandsfos Arbeiderforening blei borte i ein brann. Overenskomsten av 23. august 1926 mellom Trælandsfos Arbeiderforening og dei 13 uorganiserte er finna i arkivet til Norsk Papirindustriarbeiderforbund (NPF) som er deponert i Arbeiderbevegelesens arkiv.